

Toruń, 21.03.2026

Dr hab. Sylwia Skuza, prof. UMK
Katedra języków romańskich
Uniwersytet Mikołaja Kopernika

Recenzja rozprawy doktorskiej mgr Piotra Kowalskiego pt.
Modello sistemico delle traduzioni letterarie e audiovisive del
dialetto romano basato sul corpus in polacco,
inglese e francese

[Systemowy model tłumaczenia dialektu rzymskiego w przekładach literackich i audiowizualnych oparty na korpusie polsko-, angielsko- i francuskojęzycznym]

Przedłożona mi do recenzji rozprawa doktorska mgr Piotra Kowalskiego, napisana pod kierunkiem Profesora Artura Gałkowskiego i dra Łukasza Berezowskiego, to praca mająca na celu zbadanie problematyki przekładu treści wyrażonych w dialekcie rzymskim (*romanesco*) w tekstach kultury tworzonych zasadniczo w języku włoskim i adresowanych do odbiorcy włoskojęzycznego. Analiza koncentruje się na specyfice funkcjonowania elementów dialektalnych w strukturze tekstu wyjściowego oraz na strategiach translatorskich stosowanych w procesie ich przenoszenia do innych systemów językowych i kulturowych (polskiego, angielskiego i francuskiego). Badanie wpisuje się w paradygmat przekładoznawstwa opisowego i opiera się na metodologii porównawczej, obejmującej zarówno przekłady literackie, jak i audiowizualne. Materiał empiryczny analizowany jest w trzech parach językowych: włoski–polski, włoski–angielski oraz włoski–francuski. Celem studium była identyfikacja dominujących strategii przekładowych oraz określenie ich funkcjonalnych i kulturowych uwarunkowań w kontekście transferu zróżnicowania dialektalnego.

Autor podjął ambitny i naukowo uzasadniony temat badawczy. Zastosowany korpus obejmuje teksty o dużym znaczeniu dla kultury włoskiej oraz dla badań nad funkcjonowaniem dialektu rzymskiego w literaturze i w mediach audiowizualnych. Szczególną wartość pracy

stanowi wielojęzyczny charakter analizy oraz konsekwentne zestawienie różnych przekładów tych samych tekstów.

Temat dysertacji sprawia, że Doktorant powinien był przeprowadzić badania nie tylko w obszarze językoznawstwa, lecz także przekładoznawstwa, w szczególności w jego nurcie opisowym, a ponadto literaturoznawstwa i filmoznawstwa, ze względu na analizę zarówno przekładów literackich, jak i audiowizualnych. Zasadne było również uwzględnienie perspektywy kulturoznawczej, umożliwiającej interpretację funkcji dialektu *romanesco* w tekstach kultury oraz ocenę sposobów jego transferu do odmiennych systemów językowych i realiów kulturowych.

Mgr Piotr Kowalski podjął się więc niezwykle ambitnego zadania, które zaowocowało rozprawą doktorską liczącą 709 stron.

Współcześnie dialekt rzymski definiowany jest w trzech podstawowych znaczeniach: jako *romano*, *romanesco* oraz *romanaccio*, przy czym ostatnie z tych określeń ma wyraźnie pejoratywny charakter i bezpośrednio nawiązuje do negatywnego wartościowania tej odmiany językowej. Interesujący wydaje się wybór słowa w tytule określającego dialekt będący przedmiotem badań: *Modello... del dialetto romano...* Nie jest to więc popularniejsze frekwencyjnie słowo *romanesco* (także w tytułach cytowanych prac: *La lingua de noantri. Elementi di grammatica romanesca*, czy *Dizionario romanesco*), ale rzadsze - *romano*. Moje pierwsze pytanie do Autora dysertacji związane jest więc z ciekawością i prośbą o uzasadnienie wyboru słowa w tytule – rozumiem, że wybrał słowo mniej popularne, ale najpewniej bardziej go przekonujące? A może motywacja była inna?

Problematyka przekładu dialektów, zwłaszcza w ujęciu porównawczym i korpusowym, pozostaje jednym z bardziej złożonych obszarów badań translatorycznych, dlatego już sam wybór tematu należy uznać za trafny i naukowo uzasadniony.

Autor postawił sobie trzy główne pytania badawcze: 1. Jakie funkcje mogą pełnić treści w dialekcie rzymskim w tekście przeznaczonym dla włoskiego odbiorcy? 2. Jakie techniki translatorskie są stosowane do tłumaczenia tego typu wielojęzyczności na wyżej wymienione języki docelowe? 3. Jakie są różnice w podejściu do przekładu dynamiki dialektalnej w zależności od języka tłumaczenia?

Pracę rozpoczyna treściwy wstęp (*Introduzione*, s. 11-17), gdzie wskazuje się na przedmiot i cel badań, opisana zostaje również konstrukcja całej rozprawy.

Na stronach od 19 do 127 zamyka się pierwszy rozdział pracy *Il profilo storico, lo stato e la metodologia di ricerca traduttologica* (Profil historyczny, stan i metodologia badań przekładoznawczych). Trzy z jego czterech podstawowych podrozdziałów koncentrują się na kwestiach traduktologicznych: 1.1. *Il quadro generale della traduttologia moderna* (Ogólne ramy współczesnych studiów nad przekładem), 1.2. *Le teorie della traduzione di fronte alla problematica dialettale* (Teorie przekładoznawcze w obliczu problematyki dialektalnej), 1.3. *Le ricerche affini in materia* (Powiązane badania). Jest to rozdział, w którym zawarto, jak wskazują tytuły podrozdziałów, syntetyczne informacje dotyczące przekładu, a także innych dyscyplin ściśle z nim powiązanych.

Decyzja Autora o włączeniu wielu odrębnych zagadnień w ramach jednego rozdziału jest zabiegiem odważnym, świadczącym o próbie syntetycznego ujęcia szerokiego spektrum problematyki. Z punktu widzenia metodologicznego, taki układ niesie jednak pewne ryzyko: trudniej jest wówczas zachować klarowność struktury, a poszczególne tematy mogą zostać omówione w sposób powierzchowny lub fragmentaryczny. W rezultacie, podejście mające sprzyjać integracji różnych aspektów badanego zagadnienia w jednym rozdziale, może również ograniczać możliwość pogłębionej analizy i spójnego argumentowania w obrębie każdego z nich. Rozumiem jednak, że chociaż niektóre tematy zasługiwałyby na odrębne rozdziały lub podrozdziały, co pozwoliłoby na pełniejsze przedstawienie problematyki, nie było to możliwe ze względu na ramy pracy.

Biorąc pod uwagę temat dysertacji, który wymusza restrykcyjną zwięzłość przy planowaniu całej pracy i jej podrozdziałów, wydaje się, że Autorowi udało się zachować równowagę w przedstawieniu historii przekładu oraz powiązanych z nim współczesnych badań. W tym kontekście podrozdział poświęcony problematyce tłumaczenia dialektalnego może wydawać się stosunkowo zwięzły, niemniej można uznać, że wyczerpuje temat w tym zakresie.

Ostatni podrozdział rozdziału I (1.4. *Le domande e i metodi di ricerca*) w mojej ocenie nie został trafnie umiejscowiony w strukturze pracy. Jego treść koncentruje się bowiem przede wszystkim na prezentacji oraz opracowaniu korpusu badawczego (*La forma della presentazione del corpus, L'elaborazione del corpus letterario, L'elaborazione del corpus audiovisivo*), a więc na zagadnieniach metodologicznych, typowych raczej dla części wstępnej niż dla rozdziału poświęconego przekładowi. Ponadto podrozdział ten zawiera jedno z dodatkowych pytań badawczych, nieujętych we wstępie – co zresztą sam Autor wyraźnie zaznacza – a istotnych dla przeprowadzonej analizy, mianowicie: jakie funkcje może pełnić obecność dialektu rzymskiego w tekście oraz jakie konotacje może wywoływać u włoskiego odbiorcy? Z tego względu bardziej zasadne wydawałoby się przeniesienie omawianego

podrozdziału do drugiej części wstępu, zamiast pozostawiania go w obrębie rozdziału poświęconego zagadnieniom przekładu, co pozwoliłoby zachować większą spójność i przejrzystość strukturalną pracy.

Rozdział drugi (s. 129-218) zatytułowany *Il dialetto romano* (Dialekt rzymski) rozpoczyna podrozdział 2.1. *La storia del dialetto romano* (Historia dialektu rzymskiego), który zgodnie z tytułem opisuje jego stan od zarania uwzględniając teksty antyczne i trafnie je komentując w oparciu o dostępne źródła naukowe. W dalszej części Autor przechodzi do strukturalnego i syntetycznego opisu dialektu rzymskiego wskazując jego cechy fonetyczne, ortograficzne i interpunkcyjne, a także cechy morfologiczne i syntaktyczne. Ten fragment pracy jest o tyle wymagający, że należało z jednej strony przedstawić najważniejsze cechy morfosyntaktyczne i fonetyczne dialektu, a z drugiej mieć na uwadze istotne ramy związane z objętością pracy. Uważam, że Autorowi rozprawy udało się bardzo dobrze sprostać temu zadaniu. Na szczególne uznanie zasługuje fakt, że w odniesieniu do dialektu rzymskiego Doktorant nie ograniczył się wyłącznie do stanowiska szacownej *Accademia della Crusca*, lecz uwzględnił również, przywołując stosowne cytaty, perspektywę *Accademia Romanesca*.

Rozdział zamyka omówienie miejsca dialektu rzymskiego w kulturze włoskiej 2.3. *Il romanesco nella cultura italiana*. Należy podkreślić, że Autor bardzo dobrze wywiązał się z tego zadania, przedstawiając zwarty i uporządkowany przegląd licznych dzieł – począwszy od okresu powojennego aż po współczesność – z uwzględnieniem kanonu literackiego i filmowego jako nieodzownego elementu wielu arcydzieł, między innymi wierszy Giuseppe Gioacchina Belliego i Trilussy, powieści Piera Paola Pasoliniego i Carla Emilia Gaddy oraz filmów neorealistycznych wyreżyserowanych przez takich mistrzów jak Vittorio De Sica i Roberto Rossellini i wreszcie kończąc na popularnych serialach produkowanych przez największe platformy streamingowe, takich jak choćby *Suburra*.

Rozdział trzeci, można by rzec kulminacyjny dla całej dysertacji, a jednocześnie najbardziej rozbudowany (ss. 219-521), bo liczący 300 stron, koncentruje się na analizie korpusu. Spis treści tego rozdziału wskazuje, że Doktorant przyjął klarowną i logiczną strukturę analizy materiału badawczego. Rozdział poświęcony analizie korpusu został podzielony na dwie zasadnicze części: korpus literacki oraz korpus audiowizualny. Taki podział wydaje się metodologicznie uzasadniony, ponieważ pozwala uwzględnić odmienne uwarunkowania przekładu w obu tych obszarach, wynikające między innymi z różnic w medium, funkcji tekstu oraz ograniczeń technicznych charakterystycznych dla przekładu audiowizualnego.

W części dotyczącej korpusu literackiego Autor rozprawy sięga po teksty o szczególnym znaczeniu dla reprezentacji dialektu rzymskiego w literaturze włoskiej. Wybór

powieści Pier Paola Pasoliniego (*Ragazzi di vita* oraz *Una vita violenta*) oraz powieści Carla Emilia Gaddy (*Quer pasticciaccio brutto de via Merulana*) należy uznać za bardzo trafny. Są to utwory, w których *romanesco* odgrywa istotną rolę stylistyczną i socjolingwistyczną, a zarazem stanowi poważne wyzwanie dla tłumacza, a właściwie tłumaczy, których wersje zostały poddane analizie kontrastywnej w wymienionych w tytule rozprawy trzech językach docelowych. Takie podejście pozwala uchwycić zróżnicowanie strategii przekładowych wynikających zarówno z odmiennych tradycji translatorycznych, jak i ze specyfiki poszczególnych systemów językowych. Pragnę zaznaczyć w tym miejscu, że byłam pod dużym wrażeniem dociekliwości naukowej Doktoranta. Jako przykład chciałabym wskazać analizę „rzymskości” języka używanego przez Carla Emilia Gaddę, który z urodzenia był Mediolańczykiem, a przez wiele lat przebywał we Florencji. Na stronach 376–382 mgr Piotr Kowalski przedstawia zwarty, interesujący i przekonujący wywód dotyczący języka literackiego autora jednego z kilku dzieł literackich (tu: *Quer pasticciaccio brutto de via Merulana*) poddanych analizie w dysertacji.

Drugą część analizowanego korpusu stanowią teksty audiowizualne. Autor zestawia w niej klasyczny przykład kina neorealistycznego – *Le notti di Cabiria* Federico Felliniego – z produkcjami współczesnymi, takimi jak serial *Suburra* oraz serial animowany *Strappare lungo i bordi*. Tak skonstruowany materiał badawczy pozwala uchwycić zmiany w funkcjonowaniu dialektu rzymskiego w kulturze włoskiej od okresu powojennego po współczesność. Jednocześnie umożliwia analizę strategii przekładowych stosowanych w tłumaczeniu dialogów filmowych i serialowych, w szczególności w kontekście tłumaczenia napisów.

Na szczególne uznanie w tej części dysertacji zasługuje konsekwentnie realizowana struktura analizy w obrębie poszczególnych podrozdziałów. Po omówieniu tekstu oryginalnego Autor przedstawia kolejne przekłady, by następnie sformułować wnioski o charakterze porównawczym. Przyjęty schemat sprzyja klarowności wywodu oraz umożliwia systematyczne i uporządkowane zestawianie rozwiązań translatorskich.

Ostateczna ocena wartości przedłożonej mi do oceny pracy znajduje swoje pełne uzasadnienie w jej ostatnim rozdziale *Il modello delle traduzioni del dialetto romano* (s. 523–573), w którym autor doprecyzowuje oraz systematyzuje zapowiedzianą w tytule koncepcję „systemowego modelu tłumaczenia dialektu rzymskiego”. Po szeroko zakrojonej analizie empirycznej przeprowadzonej w rozdziale trzecim, wyniki badań zostają tu ujęte w postaci uporządkowanego modelu teoretycznego. Autor podejmuje próbę syntetycznego ujęcia zidentyfikowanych strategii translacyjnych oraz wskazania mechanizmów rządzących przekładem *romanesco* w analizowanych korpusach. W świetle przedstawionych analiz należy

uznać, że sformułowane wnioski przyjmują postać spójnej propozycji modelowej która, przy odpowiednim osadzeniu w istniejącej literaturze przedmiotu, stanowi wartościowy wkład w badania nad przekładem dialektów zarówno w literaturze, jak i w przekładzie audiowizualnym.

Pewne wątpliwości może budzić bardzo szeroki zakres materiału badawczego. Połączenie analizy literackiej i audiowizualnej stanowi niewątpliwy atut pracy, jednak wymaga zachowania szczególnej dyscypliny metodologicznej. Oba typy przekładu funkcjonują bowiem w odmiennych warunkach komunikacyjnych i podlegają różnym ograniczeniom, co utrudnia formułowanie wspólnych wniosków o charakterze systemowym. W przypadku tak rozbudowanego korpusu istotne było również zachowanie właściwej równowagi między analizą szczegółową a syntetycznymi uogólnieniami, tak aby rozbudowane interpretacje poszczególnych przykładów nie przesłoniły głównego celu pracy, jakim jest sformułowanie ogólnych zasad przekładu dialektu rzymskiego w różnych kontekstach translacyjnych. Czy Doktorant sprostał temu zadaniu? W mojej ocenie – tak.

Stwierdzam, że praca opiera się na dobrze przemyślanym korpusie badawczym i posiada potencjał do formułowania uogólnień dotyczących strategii przekładu dialektu rzymskiego. Na szczególne podkreślenie zasługuje przyjęcie perspektywy wielojęzycznej oraz zestawienie materiału literackiego i audiowizualnego. Jednocześnie należy zauważyć, że oba obszary przekładu różnią się zasadniczo pod względem warunków realizacji. W przekładzie literackim tłumacz dysponuje większą swobodą stylistyczną, umożliwiającą oddanie zróżnicowania diastratycznego i diatopowego tekstu. Przekład audiowizualny, zwłaszcza w formie napisów, podlega natomiast istotnym ograniczeniom technicznym, takim jak długość tekstu, tempo percepcji czy konieczność synchronizacji z obrazem i dialogiem, co często prowadzi do uproszczeń lub neutralizacji cech językowych.

W konsekwencji strategie translatorskie stosowane w obu typach przekładu mogą różnić się nie tylko ze względów stylistycznych, lecz także ze względu na samą naturę medium. Z tego punktu widzenia istotne wydaje się wyraźne wskazanie w rozprawie, w jakim zakresie wnioski sformułowane na podstawie analizy materiału literackiego mogą być odnoszone do przekładu audiowizualnego, a w jakim wymagają odrębnego ujęcia. Doprecyzowanie tej kwestii pozwoliłoby jeszcze wyraźniej uzasadnić zaproponowany w pracy systemowy model tłumaczenia dialektu rzymskiego. Szczególnego znaczenia nabiera w tym kontekście kwestia przekładu elementów wulgarnych i ekspresywnych, które stanowią istotny składnik wielu odmian *romanesco* obecnych w analizowanych tekstach. Jak wiadomo, stopień akceptacji dla wulgaryzmów oraz ich funkcja stylistyczna ulegają zmianom wraz z przemianami społecznymi i kulturowymi. Jak wskazują w swoich badaniach Keith Allan i Kate Burridge (wymienieni

przeze mnie badacze nie znaleźli się w bibliografii rozprawy), zakres społecznej tolerancji wobec języka tabu oraz sposób jego użycia pozostają w dużym stopniu uzależnione od kontekstu kulturowego i historycznego, co znajduje swoje odzwierciedlenie również w praktyce translatorskiej.

Ze względu na rozległy i interdyscyplinarny charakter zagadnień poruszanych w pracy Doktorant musiał sięgnąć do różnorodnych źródeł, co znajduje swoje odzwierciedlenie w obszernej bibliografii (s. 583–601), obejmującej dwieście osiemdziesiąt osiem pozycji. Są to przede wszystkim publikacje włoskojęzyczne, ale także prace napisane w języku angielskim, polskim i francuskim. Pewien niedosyt wzbudzają braki literatury przedmiotu w odniesieniu do części pracy poświęconej przekładowi audiowizualnemu. W bibliografii nie pojawiają się bowiem nazwiska badaczy powszechnie uznawanych za kluczowe dla rozwoju współczesnych badań nad przekładem audiowizualnym, takich jak Jorge Díaz Cintas (cytowany jeden raz, ale wyłącznie jako redaktor monografii) czy Frederic Chaume. Ich prace stanowią obecnie jeden z podstawowych punktów odniesienia w refleksji nad teorią i praktyką tłumaczenia audiowizualnego, w szczególności w zakresie tłumaczenia napisów filmowych oraz relacji między warstwą językową dialogu a ograniczeniami technicznymi medium. Brak odwołań do tych autorów nie podważa oczywiście wartości przeprowadzonej analizy materiału empirycznego, jednak może sprawiać wrażenie pewnego niedostatku w zakresie osadzenia badań w aktualnym stanie wiedzy. Uwzględnienie dorobku badaczy zajmujących się przekładem audiowizualnym pozwoliłoby pełniej umiejscowić przedstawione w pracy rozważania w szerszym kontekście teoretycznym oraz wzmocnić metodologiczne podstawy analizy części korpusu obejmującej materiał filmowy i serialowy.

Drobna uwaga dotycząca streszczeń w języku włoskim, polskim (sugerowałabym korektę „literówek” np. „w włoskiej kulturze”, czy niezręczności „wersje w języku polskim”) i angielskim umieszczonych na końcu rozprawy: można by rozważyć dodanie – choć nie jest to formalnie wymagane – także streszczenia w języku francuskim, zwłaszcza że tytuł dysertacji wskazuje na uwzględnienie tego języka w analizowanym materiale badawczym.

Godny zauważenia i docenienia jest dodatek *appendice* (s. 632–700), który stanowi bardzo dobre rozwiązanie redakcyjne, pozwalające na zgromadzenie w jednym miejscu wszystkich tekstów wchodzących w skład analizowanego korpusu.

Rozprawa została napisana poprawnym językiem włoskim, a jej styl spełnia wszelkie kryteria języka naukowego. Dostrzegalne są jednak drobne uchybienia redakcyjne, zrozumiałe

przy tak znacznej objętości pracy (m.in. brak przecinków lub kropek czy nadmiar spacji, np. na s. 130, 131, 548).

Reasumując przedstawione uwagi, należy stwierdzić, że rozprawa pt. *Modello sistematico delle traduzioni letterarie e audiovisive del dialetto romano basato sul corpus in polacco, inglese e francese* podejmuje ważny i aktualny problem badawczy z zakresu współczesnych badań translatorycznych. Autor przeprowadził szeroko zakrojoną analizę materiału empirycznego obejmującego zarówno teksty literackie, jak i audiowizualne, zestawiając przekłady na trzy języki docelowe. Tak skonstruowany wielojęzyczny korpus umożliwił uchwycenie zróżnicowanych strategii translatorskich stosowanych w przekładzie dialektu rzymskiego oraz sformułowanie wniosków o charakterze syntetycznym.

Na szczególne podkreślenie zasługuje próba systematycznego ujęcia wyników analizy w postaci modelu tłumaczenia *romanesco*, przedstawionego w końcowym rozdziale pracy. Zaproponowana typologia strategii translatorskich stanowi interesującą i oryginalną próbę uporządkowania rozwiązań zaobserwowanych w badanym materiale i może stanowić punkt odniesienia dla dalszych badań nad przekładem zróżnicowania językowego zarówno w literaturze, jak i w przekładzie audiowizualnym. Praca wyróżnia się ponadto starannie zaplanowaną metodologią, szerokim zakresem materiału badawczego oraz umiejętnym połączeniem analizy empirycznej z refleksją teoretyczną.

Wartość poznawcza rozprawy wynika również z jej interdyscyplinarnego charakteru oraz uwzględnienia kilku języków docelowych, co pozwala uchwycić różnice w strategiach translacyjnych wynikające zarówno z właściwości systemowych poszczególnych języków, jak i z odmiennych tradycji przekładowych. Uzyskane wyniki wnoszą istotny wkład w rozwój badań nad przekładem dialektów, są także istotne dla praktyki i dydaktyki translacji, wskazując możliwe kierunki analizy i interpretacji zróżnicowania językowego w tekstach kultury.

Biorąc pod uwagę wysoki poziom merytoryczny pracy, oryginalność podjętej problematyki badawczej, szeroki zakres przeprowadzonych analiz oraz znaczenie poznawcze uzyskanych wyników, stwierdzam, że rozprawa spełnia wymagania stawiane rozprawom doktorskim określone w obowiązujących przepisach. W związku z powyższym wnoszę o dopuszczenie Autora do publicznej obrony rozprawy doktorskiej. Jednocześnie, mając na uwadze jakość naukową pracy, oryginalność zastosowanej metodologii oraz rangę osiągniętych rezultatów badawczych, wnoszę o rozważenie możliwości **wyróżnienia** przedłożonej rozprawy doktorskiej.

Przedstawiona mi do recenzji dysertacja mgr Piotra Kowalskiego spełnia w mojej ocenie wszelkie wymogi stawiane przez obowiązującą ustawę pracom doktorskim, dlatego wnoszę o jej dopuszczenie do dalszych etapów przewodu doktorskiego.

Sylvia Skuza